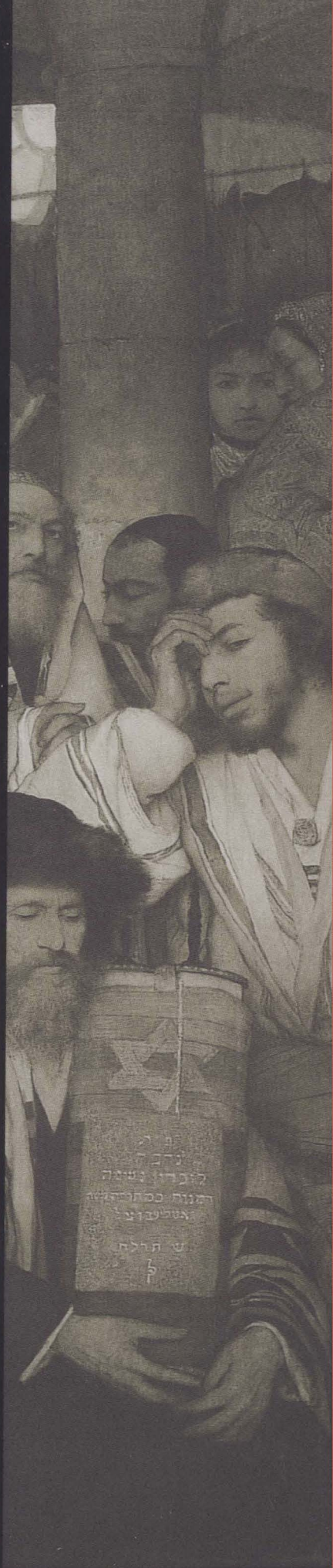

מאוריצי גוטליב

אמנות, היסטוריה, זיכרון

עזרא מנדלסון

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

עזרא מנדלסון

מאוריצי גוטליב

אמנות, היסטוריה, זיכרון

מועצת הפיס
לתרבות ולאמנות

עזרא מנדלסון

מאוריצי גוטליב

אמנות, היסטוריה, זיכרון

תרגמה מאנגלית

אורי שפיר

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ירושלים

Originally published in English under the title
Painting a People: Maurycy Gottlieb and Jewish Art
by Ezra Mendelsohn
© 2002 by Brandeis University Press

המערכת המדעית

פרופ' ירחמיאל כהן (יו"ר), פרופ' דוד אסף, פרופ' אלברט באומגרטן, מר צבי יקותיאל,
פרופ' ג'רמי כהן, פרופ' שמואל פיינר, ד"ר אמנון רז-קרקוצקין
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

ערך והביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב
עיצוב הספר: מירה קידר

ספר זה ראה אור בסיוע

מועצת הפיס לתרבות ולאמנות
בית שלום עליכם, תל אביב
משרד החינוך, התרבות והספורט - מינהל התרבות

מסת"ב ISBN 965-227-214-0

מספר קטלוגי 185-533 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ו

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2006

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות
ציילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר וסטודיו מירה קידר; הדפסה: דפוס אחווה; לוחות: הפקות ירושלים
ירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר.....
10	מפות.....
11	הקדמה: מחזות זיכרון.....
15	פרק ראשון: חייו הקצרים של איש גליציה
15	א. גליציה - בעד ונגד.....
19	ב. גליציה בזמנו של גוטליב.....
26	ג. האומנם ממוצא שפלי?.....
28	ד. נעורים.....
33	ה. גאות ושפל.....
48	פרק שני: ההקשר האמנותי
48	א. ציור היסטורי, אוריינטליזם ואמנות דתית.....
58	ב. הציור הפולני.....
66	ג. יהודים ואמנות, אמנים יהודים, "אמנות יהודית".....
72	ד. תיאור היהודים בציור.....
86	פרק שלישי: מפעלו האמנותי של מאוריצי גוטליב
86	א. גוטליב כאמן אירופי.....
99	ב. הדרך ל"אמנות יהודית".....
105	ג. דיוקנאות של זהות.....
122	ד. היסטוריה וזיכרון: הפנתאון היהודי של גוטליב.....
142	ה. לצייר עם.....
153	פרק רביעי: התקבלות
153	א. גיבור יהודי, פולני נאצל.....
167	ב. מצבת זיכרון לגוטליב.....
176	ג. פולין בין מלחמות העולם: התערוכה בשנת 1932.....
183	ד. גוטליב בארץ ישראל.....
192	פרק חמישי: סוף דבר: גוטליב, מטייקו וכפר נחום
202	אחרית דבר: בניו של גוטליב: האוניברסליזם באמנות היהודית
219	הערות.....
253	ביבליוגרפיה.....
269	רשימת האיורים.....
273	מפתח כללי.....

בשנת 1996 נפלה בחלקי הזכות להשתתף בסמינר בנושא האמנות והחברה היהודית המודרנית שנערך במכון ללימודים מתקדמים בירושלים. בעת ההיא גמלה בלבי ההחלטה לכתוב על האמן הפולני-היהודי מאוריצי גוטליב. כמו רבים מעמיתי ההיסטוריונים, דימיתי במשך תקופה ארוכה כי הטקסט הכתוב הוא המקור הלגיטימי היחיד לחקר ההיסטוריה. ואולם בהדרגה התחוור לי כי חומרים ויזואליים יכולים להאיר במידה רבה – ואף באור חדש – סוגיות היסטוריות מרכזיות. בשנת 1990 ערכתי יחד עם רעי ועמיתי ירחמיאל כהן, חוקר בר-סמכא בתחום האמנות וההיסטוריה היהודית המודרנית, אסופת מאמרים על אודות הדימוי החזותי והחברה היהודית המודרנית. במחקר מונוגרפי על הפוליטיקה היהודית המודרנית שחיברתי שלוש שנים אחר כך השתמשתי בדוגמאות רבות מתחום האמנות. וכך מלאני לבי לחבר ספר שלם על "אמנות יהודית".

מדוע גוטליב? ראשית, משום שזקף לזכותו כאמן הישגים רבים, ואין לדעת אילו דברים היה עתיד להגשים אלמלא תמו חייו באופן טרגי בשנת 1879, והוא בן עשרים ושלוש שנים בלבד. בפולין חלקו לדמותו כבוד והוא זכה להערכה רבה, ובעולם היהודי, במיוחד לאחר התערוכה החשובה בתל אביב בשנת 1991, הוכתר גוטליב כאחד מאבותיה של "האמנות היהודית", תהא אשר תהא הגדרתה של סוגה זו. שנית, חייו משקפים במשהו את החיים בגליציה במאה התשע-עשרה, ומזה זמן רב נמשכתי אחר הווי חייהם של היהודים בפניה רב-אתנית ורב-דתית זו שבמזרח אירופה ואחר השפעתו של השילוב הייחודי בין מאפיינים פולניים ואוסטריים. ככל שהרביתי לקרוא על אודותיו, להתבונן בציוריו ולהרהר בסיפור התקבלותו, השתכנעתי יותר ויותר שגוטליב הוא מושא מחקר אידיאלי להיסטוריון העוסק בהיסטוריה היהודית המודרנית במזרח אירופה ומתעניין גם בממד החזותי של התרבות היהודית. קטלוג יצירותיו של גוטליב שפרסמה בשנת 1991 נחמה גורלניק, אוצרת התערוכה החשובה שהתקיימה בשנה זו בתל אביב, השרה עלי מרוחו. אכן, ספרי לא היה נכתב בלא עבודת המחקר החלוצית והמצוינת של גורלניק ושאר העוסקים במלאכת הקטלוג הזה.

ספר זה אינו פרי מחקרו של חוקר תולדות האמנות. אני מודע היטב למגבלותי במדע זה ומודה שקריאתי בחייו וביצירתו של גוטליב נובעת, מעל לכול, מחינוכי המקצועי כהיסטוריון של החברה והפוליטיקה של היהודים. אני מזמין את הקוראים להסיק את מסקנותיהם האישיות, מתוך ידיעה שישנן דרכים רבות להבין ולפרש ציורים. תקוותי שלא עיוותתי יותר מדי את כוונותיו של אמן זה הנערץ עלי.

במהלך השנים שבהן שקדתי על כתיבת הספר נסתייעתי באנשים רבים. רצוני להודות בראש ובראשונה לירחמיאל כהן, מחברו של המחקר פורץ-הדרך *Jewish*

Icons, וחבר טוב, שעצותיו ודברי העידוד ששמעתי מפיו היו חיוניים לי. במהלך השנים האחרונות העברנו יחדיו מספר סמינרים בנושא היסטוריה יהודית ותרבות יהודית. אני מקווה שמה שלמדתי מעבודתנו המשותפת משתקף בספר זה. פרופ' כהן הואיל בטובו לקרוא את כתב היד והצעותיו המועילות התקבלו בהערכה רבה. רצוני להודות לעמית וחבר קרוב נוסף, יונתן פרנקל, שלמדתי ממנו רבות על ההיסטוריה היהודית המודרנית במזרח אירופה.

בשנתיים האחרונות נסתייעתי רבות בעוזרת המחקר שלי, שרינה חן, בין היתר כדי למצוא רבות מן התמונות הנכללות בספר זה ולעתים קרובות אף להבינן. תלמידי סקוט אורי הגיש לי עזרה רבה באיתור פריטי מידע בפולין, ונטליה אלכסין סייעה בבדיקת תרגומי מן השפה הפולנית. תמר סופר מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית הכינה עבורי את המפות. הנני אסיר תודה לוויטה סוסאק (Vita Susak) מלביב שהובילה אותי ברחובות העיר היפהפיה ואפשרה לי להציץ באוצרות המוזאון לאמנות, ולאלינה צאלה (Alina Căla) שלקחה אותי לסיור מקיף בחדריו של המוזאון הלאומי בוורשה. בריאן פורטר (Brian Porter) שלח לי מידע על אודות יאן מטייקו, והלל קזובסקי (Hillel Kazovsky) חלק עמי ממומחיותו בתחום האמנות היהודית במזרח אירופה. כן נעזרתי בבקיאותה של היידמארי ואוויץ' (Heidemarie Wawrzyn) בכתב היד הגרמני של המאה התשע-עשרה כדי לפענח מקצת ממכתביו של מאוריצי גוטליב. רצוני להביע את הערכתי גם לעובדי המוזאונים באירופה (במיוחד בפולין), בישראל ובארצות הברית שסייעו על ידי באיסוף האיוורים לספר זה, ולצלם המצוין ג'ורג' אליאס מירושלים.

את ספרי זה לא הייתי משלים ללא תמיכתה הנדיבה של הקרן על שם לוסיוס נ' ליטאור (Lucius N. Littauer) בניו יורק. אני מכיר תודה אף לדוד שולמן, ראש המכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית בירושלים בעת ישיבתי שם, ולדוד רוזרמן (David Ruderman), ראש המרכז ללימודי יהדות באוניברסיטה של פנסילבניה. מענק הלימודים שקיבלתי ממוסד זה בשנה האקדמית 2000-2001 התיר לי לקחת פסק זמן מן ההוראה ומן החובות האדמיניסטרטיביים באוניברסיטה העברית ולהשקיע את מירב מרצי בהשלמת כתב היד. במהלכה של השנה הנפלאה בפילדלפיה הפקתי תועלת מרובה מתמיכתו של סגל המרכז ובמיוחד מן העזרה שהושיטו לי שילה אלן (Sheila Allen), אתי לאסמן (Etty Lassman) וג'ודית לייפר (Judith Leifer). לא פחותה בחשיבותה הייתה תמיכתם של יהודה ריינהרץ (Jehuda Reinharz), נשיא אוניברסיטת ברנדייס (Brandeis) והעורך הראשי של הסדרה לחקר יהדות אירופה של מוסד טאובר (Tauber Institute), של סילביה פוקס פריד (Sylvia Fuks Fried), המנהלת הראשית של מוסד טאובר, ושל פיליס דויטש (Phyllis Deutsch), עורכת ספרי בהוצאה האוניברסיטאית של ניו אינגלנד. אף נתונה תודתי לאן קלפסטאד (Ann Klefstad), עורכת בכירה בהוצאה של אוניברסיטת ברנדייס.

חובי הגדול ביותר הוא למשפחתי. הורי העניקו לי מתנה יקרת ערך – האהבה לספרות, למוזיקה ולאמנות. שלושה מדודי, האחים סויר, היו אמנים בניו יורק, ואף שבילדותי התעניינתי מעט מאוד בעבודותיהם, נוכחתי כעת בהשפעתם האדירה עלי. אכן שפר מזלי להתחנך במשפחה שהוקירה את הלימוד והייתה חדורת רוח אידאליזם יהודי.

ספר זה מוקדש לילדי אמיתי, נילי ואבי, ולאשתי ג'ודי, שהייתה לי בת לוויה במסעותי לשתי בירותיה של המונרכיה הכפולה, וכן לתל אביב ולכפר נחום, בחיפושי אחר מאוריצי גוטליב.

2001

עזרא מגדלסון

פתח דבר למהדורה העברית

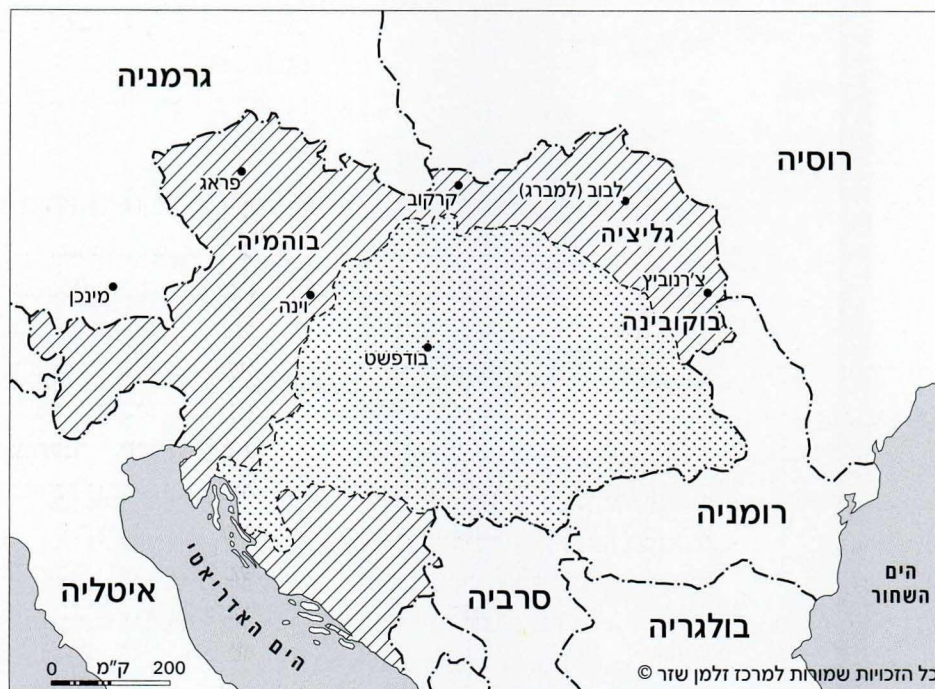
הופעת ספר זה היא פרי יזמתו המבורכת של ידידי פרופ' ירחמיאל (ריצ'י) כהן, שהציע למרכז זלמן שזר לקחת על עצמו את הוצאת המהדורה העברית של מחקרי על מאוריצי גוטליב. אני אסיר תודה לו על כך, וגם למנהל המרכז מר צבי יקותיאל, אשר דחף את הפרויקט והסכים להשקיע בו משאבים רבים. יבואו על הברכה גם העורך הלשוני מר יחזקאל חובב והגרפיקאית גב' מירה קידר, שעמלו קשות כדי שהספר יופיע במתכונת נאה ובלשון תקינה.

מתרגמת הספר, גב' אורי שפיר, עמדה בגבורה ובהצלחה מול טקסט אנגלי מאתגר ומסובך. עלי להודות גם לעוזרת המחקר המעולה שלי, גב' שרינה חן, שעברה בקפדנות על הנוסח העברי והכניסה שיפורים רבים. ספר זה, על מאה ושבע-עשרה התמונות המופיעות בו, חייב השקעה כספית רבה. אני מבקש להודות לגב' ניצה גנוט, המנהלת האדמיניסטרטיבית של המכון ליהדות זמננו ולמר ג'יימס דוטון (James Dutton), מנהל החוג להיסטוריה של אוניברסיטת בוסטון, על עזרתם בכל הקשור במימון תרגום הספר והוצאתו לאור.

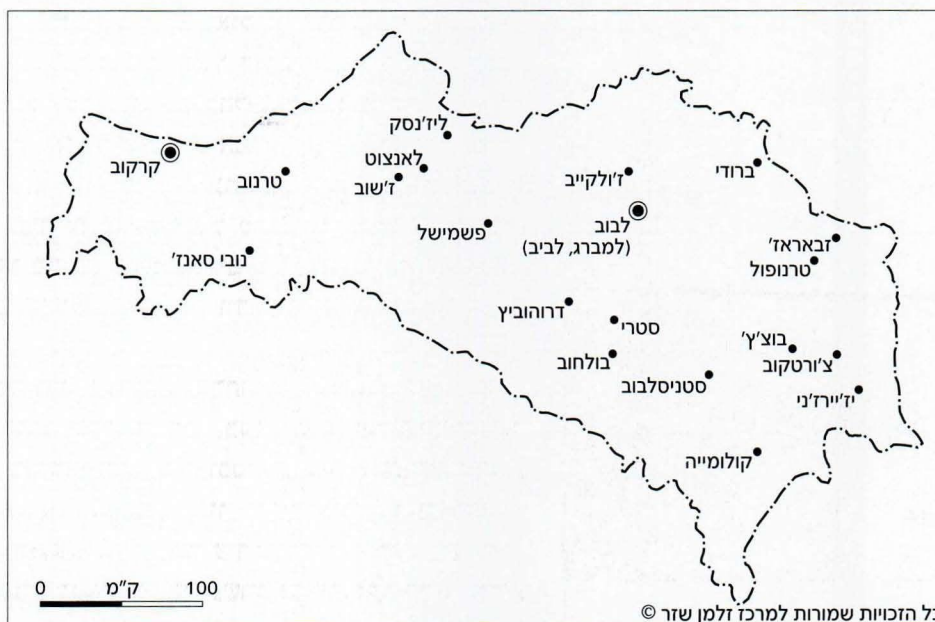
אין אנו יודעים עד כמה ידע מאוריצי גוטליב את הלשון העברית, אך בטוחני שהיה מרוצה לו ידע שספר המוקדש למפעלו האמנותי יוצא בשפתנו הלאומית. כישראלי, וכבן ונכד של הבראיסטים, גם אני מאושר מכך שספר על אמן מעניין זה, מחלוצי "האמנות היהודית", יוצא לאור בלשון העברית.

הנוסח העברי של הספר זהה לנוסח האנגלי, מלבד כמה תיקוני שגיאות. מאז הופעת הספר האנגלי, בשנת 2002, לא נכתבו למיטב ידיעתי מחקרים חדשים חשובים על גוטליב, ולכן לא ראיתי צורך לשנות דבר מן הנוסח האנגלי המקורי. המהדורה העברית יוצאת לאור בפורמט אלבומי, שלא כמו המהדורה האנגלית, וכל הצילומים שהיו תחת ידי בצבע הובאו בספר בצורה זו. לצד האיוורים, הממוספרים בסדר רצוף, הובאו בשולי העמודים, במתכונת קטנה, איורים שנזכרו בגוף הספר במהלך הדיון, בנוסף להצגתם בפורמט גדול במקומם. מספרי התמונות הקטנות נזכרים בטקסט עצמו, בסוגריים, בסמוך למקום הופעתן, וכך יוכל הקורא למצוא את התמונה הגדולה על פי המספר המופיע בטקסט.

ירושלים, טבת תשס"ו, ינואר 2006

מפה 1: האימפריה האוסטרו-הונגרית בימיו של גוטליב

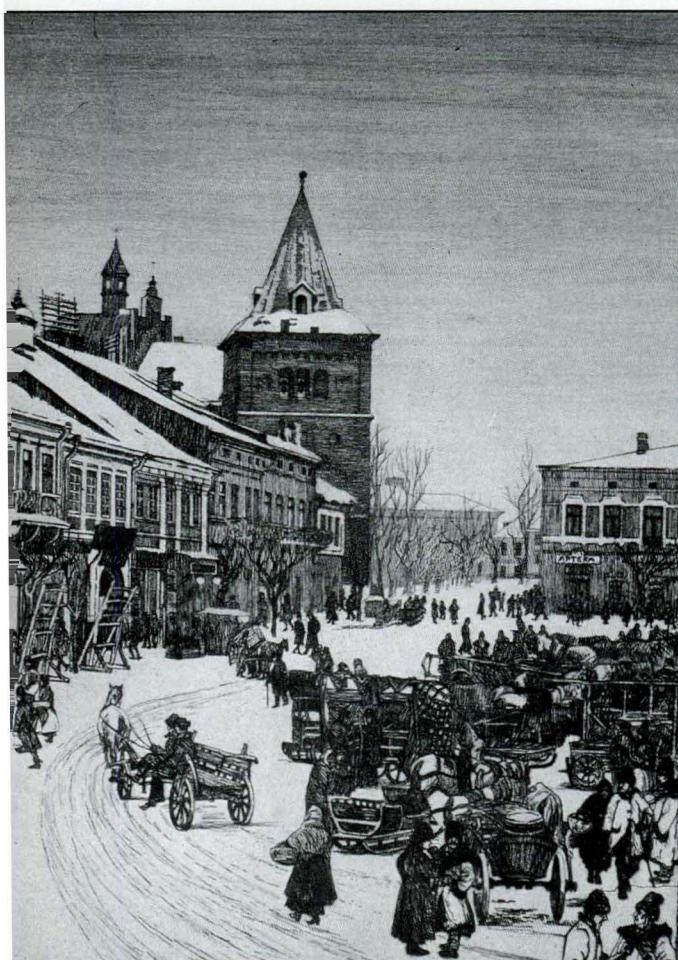

מפה 2: גליציה בימיו של גוטליב

מחוזות זיכרון

מאוריצי גוטליב (Maurycy Gottlieb) נולד בשנת 1856 בעיר קטנה שנקראה בשמה הפולני דרוהוביץ' (Drohobycz), אשר נכללה באותם ימים במחוז גליציה שבאימפריה האוסטרו-הונגרית. בניסיוני להתחקות אחר עדויות לזכרו של גוטליב אך טבעי היה שאתחיל את מסעי כאן, במקום שבו החלו חייו. לפיכך יצאתי בשנת 1999 לדרוהוביץ', אך לא מצאתי בה דבר לציון זכרו של האמן. בן עירו, הסופר והאמן ברונו שולץ

איור 1. אפרים משה ליליין, "כיכר השוק בדרוהוביץ'", 1913, תצריב, באדיבות המוזאון היהודי, וינה.

(Schulz), שנרצח בידי הנאצים בשנת 1942, זוכה שם לכבוד רב יותר, ועל ביתו מותקנת לוחית הוקרה על היותו "סופר ואמן פולני דגול". לוחית לזכרו של גוטליב לא מצאתי. העיר גם אינה זוכרת אמן יהודי מקומי נוסף, את הצייר אפרים משה ליליין (Lilien), שתצריב מרגש מעשה ידיו משנת 1913 משקף מעט מקסם עולמה הישן (איור 1). כיום דרוהוביץ' (באוקראינית דרוגוביץ' [Drohobycz]) היא עיר במערב אוקראינה, ושליטיה החדשים טרודים יותר בקשירת כתרים לגיבוריהם הלאומיים מאשר בהזכרת פועלם של אמנים יהודים חשובים, המזוהים דווקא עם תרבויות לא אוקראיניות ואולי אף עם תרבויות אנטי אוקראיניות. ואמנם איוון פרנקו (Franko), אחת הדמויות הבולטות ברנסנס הלאומי האוקראיני במאה התשע-עשרה, שנולד בכפר סמוך לדרוהוביץ' ולמד יחד עם גוטליב בבית הספר היסודי בעיר, הוא דמות נערצת בחלק זה של אוקראינה. מכל מקום, המטייל לו ברחובות העיר, הנטועה בלב תפאורה טבעית נפלאה למרגלות הרי הקרפטים, וכנסיותיה היפות מעוטרות מכף רגל ועד ראש בציורים מאלפים של מחזות מכתבי הקודש, יכול להבין כיצד יצאו מתוכה מספר אמנים חשובים. ואולם את הצייר מאוריצי גוטליב, הידוע כאמן פולני ויהודי הן בזמנו שלו הן כיום, דומה ששכחה.¹

לא כך הוא הדבר במקום קבורתו של גוטליב. האתר שוכן בקריה נשגבה הרבה יותר, שהייתה בעבר בירת פולין ובימיו של גוטליב נכללה בשטחי גליציה האוסטרית. בית הקברות היהודי החדש בקרקוב (Kraków), שבו קבור הצייר, גובל ברובע היהודי קז'ימירז' (Kazimierz), שהיה בעבר עיר עצמאית ונקרא על שמו של מלך פולין, שהעניק במאה הארבע-עשרה זכויות לקהילה היהודית

בארצו ותמיד נחשב גיבור בעיני יהודי פולין. בית קברות זה, שאינו מרוחק מקברות מלכי פולין ומקברי רבנים ידועי שם, ושוכן סמוך לפסל מרשים לכבוד המשורר הפולני

הלאומי אדם מיצקייביץ' (Mickiewicz) בכיכר העיר המרכזית, הוא עתה מקום מעט מוזנח, אך עודנו יפהפה. מצבות אבן בגדלים ובסגנונות שונים מתחרות עם צמחייה פראית ועשירה על תשומת לבו של המתבונן. אחת המפוארות שבמצבות האבן היא האובליסק המציין את קברו של גוטליב. אובליסק זה הוצב בשנת 1892, שלושה עשר שנה אחר מותו של הצייר. חקוקים עליו טבלת צבעים, מברשות, שם האמן ושיר בן ארבע שורות בשפה הפולנית המציין את הישגיו (איור 2). מצבה זו עוררה מחלוקת בקרב מעריציו של גוטליב, אך ניכרת בה ההערכה הרבה שרחשו לו בני התקופה. במהלך הכיבוש הנאצי, כאשר חרבה הקהילה היהודית הגליציאית שגוטליב השתייך אליה, נפגע האובליסק, אך לאחר המלחמה הורכב בשנית ושוקם.² כיום זוהי מצבה ידועה, ומדריכי תיירים מפנים אליה את המבקרים ברובע היהודי בקרקוב בין חורבות בתי הכנסת של

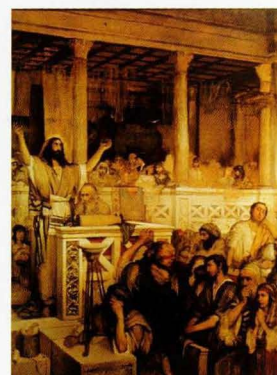

איור 2. מצבת זיכרון בצורת אובליסק (מימין) על קברו של מאוריצי גוטליב, בית הקברות היהודי החדש, קרקוב; צילום ע' מנדלסון, 1998.

העיר, המבנים הקהילתיים וקבריהם של תלמידי חכמים.³ סיור באוסף הגדול ביותר של אמנות פולנית השוכן במוזאון הלאומי בוורשה מעיד גם הוא על שיעור קומתו של גוטליב כאמן. המבקר במוזאון, השוכן בארמון מרשים אך מעט עגמומי בלב הבירה המודרנית של פולין, בשדרה הקרויה ירושלים, יגיע במוקדם או במאוחר לאולם המוקדש ליצירותיו של יאן מטייקו (Matejko). מטייקו הוא הצייר הפולני המפורסם ביותר מן המאה התשע-עשרה. הוא התמחה בציור מחזות סוערים מן ההיסטוריה המהוללת והטרגית של הארץ, שאיבדה את עצמאותה בשלהי המאה השמונה-עשרה. באולם הזה נמצא את יצירתו המפורסמת ביותר, "הקרב בגרונוואלד" (Grunwald), המנציחה את ניצחון הכוחות הפולניים על האבירים הטבטונים בשנת 1410, יצירה שהייתה לאיקונון של הלאומיות הפולנית (איור 99). היא הוצגה לראשונה בקרקוב בשנת 1878, ומיד זכתה להכרה כביטוי נעלה לרוח הפולנית שאינה יודעת כניעה.⁴

מן הקיר שמנגד משקיף על שיר הלל זה לגבורה הפולנית ציור צנוע יותר, מאת מאוריצי גוטליב, שכותרתו "כריסטוס דורש בכפר נחום" (איור 83). בהמשך אדון בהרחבה בהצבתם המופלאה זה נוכח זה. לעת עתה די לומר שגוטליב היה אחד מתלמידיו האהובים והמוכשרים ביותר של מטייקו. העובדה שיצירתו של גוטליב מוצגת באתר כמעט מקודש זה, מוקד עלייה לרגל של פולנים רבים, מצביעה על יוקרתו בפולין, אף שמבקרים רבים, ובהם מספר רב של תלמידים, מביטים ב"גרונוואלד" בעיניים נוצצות מיראת כבוד ואינם מייחדים אלא תשומת לב מועטה ליצירתו של גוטליב. אם היו עושים כן, אולי היו קוראים גם את הכיתוב התלוי על הקיר בסמוך לציור, המסביר שהצייר היה יהודי והיצירה היא ביטוי לעניין שגילה בקרע הגורלי בין היהדות לנצרות.

אם ציורו של גוטליב המוצג בוורשה מעורר עניין מועט בקרב קהל המבקרים,

בוודאי פחות מן היצירה ההיסטורית של מורהו מטייקו, הרי במוזאון תל אביב לאמנות הפכה יצירה שלו לאחד ממוקדי המשיכה. כאן, ב"עיר העברית הראשונה" בעידן המודרני, שבנויה היו יהודים ממזרח אירופה כמוהו, זוכה אחד מציוריו למקום של כבוד. זהו הציור "יהודים מתפללים בבית הכנסת ביום הכיפורים" (איור 94), שהושלם בשנת 1878, והפך מאז לסמל נערץ, כמו יצירתו של מטייקו השונה ממנו מאוד.

איור 3. רחוב על שמו של מאוריצי גוטליב, ירושלים; צילום ע' מנדלסון, 1999.

אם מטייקו מציג בפנינו את האומה הפולנית במלחמה, הרי שגוטליב מראה לנו את האומה היהודית בתפילה. בעיני רבים נתפסת יצירה זו כייצוג אותנטי של הרוחניות היהודית המזרח אירופית שאבדה בשואה אך שרידיה נשתמרו בישראל בקרב צאצאי יהדות פולין. על כן, בישראל ובעולם היהודי רואים בה אוצר לאומי, והיא מבוצרת במעמדה כיצירה קלסית בקנון של מה שמכונה "אמנות יהודית". לא ייפלא שתמיד בא לראותה קהל רב.

מסעי הקצר בעקבות גוטליב מגיע לסופו בירושלים. בפניה קוסמופוליטית בצדה המערבי של עיר קדושה זו, בשכונה הידועה בשם "המושבה הגרמנית" (על שם חבריה הגרמנים בני כת הטמפלרים שישבו בה בעבר), נמצא רחוב קטן ומשובב לב ובו שלט בעברית, באנגלית ובערבית, המודיע לעוברים-ושבים כי הרחוב נקרא על שמו של מאוריצי גוטליב (בכתובת האנגלית מאוית שמו Gottlib),

"צייר יהודי פולני" (איור 3). גליציה רחוקה מן המקום הזה, אבל בשמה של השכונה, בשלט הרחוב הרב-לשוני ובאיות השגוי של שמו של גוטליב יש כדי להזכיר את הבלבול הלאומי, הלשוני והתרבותי המאפיין את מולדתו של הצייר. זאת ועוד, הרחוב העטור עלווה, הפסטורלי כמעט, דומה לשדרותיה של עיר הולדתו, העיר שלא מצאה לנכון לכבדו. העובדה שגוטליב זוכה לכבוד מעין זה בירושלים באה ללמד כי הוא נכלל בפנתאון הגיבורים הלאומיים מן המעלה השנייה (הגיבורים מן המעלה הראשונה, בעיקר פוליטיקאים ובעלי אידאולוגיה ציונית, מונצחים ברחובותיה הראשיים של העיר). כך מצא גוטליב את מקומו בין הגברים והנשים שיצרו את גווניה הרבים של התרבות היהודית המודרנית, ועל כך מכירה להם המדינה היהודית תודה.⁵

המסלול הזה – דרוהוביץ', קרקוב, ורשה, תל אביב וירושלים – מרמז על המורכבות והעושר של חייו ויצירתו של גוטליב. דמותו ראויה להיחרט בזיכרוננו בעיקר בשל כישורו ובשל הגאונות שביצירתו. ואולם ציוריו והאופן שבו התקבלו נוגעים גם לסוגיות מפתח בהיסטוריה היהודית המודרנית ולחיים היהודיים שבהווה, בין היתר לשאלות של זהות, התבוללות, השתלבות ולאומיות, למערכות היחסים בין היהדות לתרבות האירופית, ליחסים בין יהודים ללא יהודים, ובעיקר לקשרים בין "פולנים" (כלומר פולנים שאינם יהודים) ליהודים. גם מסיבה זו ראויים חייו ויצירתו לשימת לבנו. בשפת הציור שסיגל לעצמו, גוטליב היה בכל מאודו איש הציור האקדמי האירופי של המאה התשע-עשרה, אך הסוגיות שעניינהו, כפי שעולה מציוריו, הן אותן הסוגיות המעסיקות אותנו גם כיום. וכך הצייר שמיהר כל כך לפרוץ, ושנקבר לפני שנים רבות כל כך בקרקוב, נשאר, במובנים רבים, בן זמננו.

"מאוריצי גוטליב – אמנות, היסטוריה, זיכרון" מגולל בפנינו את עולמו המרתק של מאוריצי גוטליב, אמן יליד גליציה בן המאה התשע-עשרה. גוטליב נולד בשנת 1856 בעיר דרוהוביץ', ונפטר בן עשרים ושלוש בשנת 1879. במהלך חייו הקצרים צייר גוטליב עשרות ציורים מרהיבים, והם זכו למקום של כבוד במוזאונים שונים במזרח אירופה ובישראל. הוא זכה לתהילה בתור אמן פולני, מצד אחד, וכאחד האבות המייסדים של האמנות היהודית, מצד אחר. הוא צייר דיוקנאות עצמיים, דיוקנים של בני משפחה וחברים, ציורים על נושאים "אוריינטליים", היסטוריים וספרותיים, וכן מחזות מקראיים ושני ציורים חשובים המתארים את ישו. ציורו המפורסם ביותר, "יהודים מתפללים בבית הכנסת ביום הכיפורים", הפך סמל של האמנות היהודית.

"מאוריצי גוטליב – אמנות, היסטוריה, זיכרון" הוא גם אלבום מרהיב עין של יצירותיו של גוטליב ושל ציירים אחרים, וגם מחקר מעמיק ומקורי, המעודד התייחסות חדשה לאמנים יהודים ולמקומם בצמיחתה של התרבות המודרנית. עזרא מנדלסון נוטע את מכלול יצירתו של גוטליב בהקשרה של האמנות האירופית בת הזמן, ומשתמש בו כדי לזרות אור על המורכבות הסוציאל-פוליטית והתרבותית באימפריה האוסטרו-הונגרית לפני מלחמת העולם הראשונה. הוא מנתח את הציורים ואת הפרשנות שניתנה להם למן זמנו של גוטליב ועד ימינו, ואגב כך דן בסוגיות מפתח בהיסטוריה היהודית המודרנית.

מאז מותו של גוטליב תבעו חזקה על אמנותו הן פולנים לאומיים, הן יהודים נאורים, הן יהודים לאומיים והן הממסד הישראלי היהודי. ואולם הנושאים שגוטליב בחר ליצירותיו – במיוחד הנושאים ההיסטוריים – מלמדים, לפי המחבר, כי הוא היה בראש ובראשונה אמן האוניברסליזם היהודי.

עזרא מנדלסון לימד במכון ליהדות זמננו ובחוג ללימודים רוסיים ומזרח אירופיים באוניברסיטה העברית בירושלים. חיבר ארבעה ספרים העוסקים בהיסטוריה של יהודי מזרח אירופה בעת החדשה, וערך שנים-עשר ספרים נוספים. כמו כן הוא שותף בעריכת השנתון: *Studies in Contemporary Jewry*.

0 01850000533 3
דאנאקוד 185-533

עיצוב עטיפה: סטודיו מירה קידר